УДК 7.041.5;1-71:7.074; 477.5

Олена Суховарова-Жорнова

РОДИННІ ПОРТРЕТИ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ XVIII – XIX СТ. У КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Автор статті досліджує і аналізує сімейні портретні зібрання Лівобережної України XVIII – XIX ст., що зберігаються у Національному музеї історії України. На той час сімейні портрети були вельми популярними. Власники великих маєтків збирали портретні галереї представників своїх родин, замовляли портрети видатних героїв України – козацької старшини, просвітителів і священнослужителів. Портретні сімейні галереї XVIII – XIX ст. стали важливим іконографічним джерелом у системі спеціальних історичних дисциплін (СІД).

У XIX – на початку XX ст. багато українських дворянських маєтків перетворились на справжні культурно-мистецькі та духовні осередки нації. Патріотично налаштовані власники дбали про відновлення та збереження культурного надбання своїх предків. Плекання духовних традицій відроджувалося через пам'ять про героїв українських земель, шанування свого минулого, що підштовхнуло багатьох не тільки до збирання портретів представників своєї родини, друзів, а й визначних історичних осіб: славетних козаків, військових, представників царської родини, церковнослужителів. Родинні портретні галереї з маєтків дворян та козацьких родин Лівобережної України, серед яких можна зустріти такі відомі прізвища як Тарновські, Полуботки, Милорадовичі, Бутовичі, Безбородьки, Рєпніни, Розумовські, Сулими, складають значну історичну та художню цінність. На відміну від ктиторських портретів вони не мають тієї офіційності, яку вимагали канони, менші за розміром, поколінні або поясні, спрямовані виключно на розкриття особистих рис портретованого. Їхні зразки репрезентують світський живопис, який у XVIII ст. набуває більшої реалістичності та жвавості.

Біля витоків музейної колекції Національного музею історії України (далі НМІУ) у кін. XIX – поч. XX ст. стояли учені мужі, інтелігенція, яка цікавилася усіма аспектами розвитку української культури. Д.Щербаківський, М.Біляшівський, О.Лазаревський, В.Антонович,

Ю.Фальковський, В.Модзолевський, М.Костомаров, Б.Ханенко брали участь у створенні та поповненні майбутньої живописної колекції НМІУ кінця XIX – початку XX ст. До цієї когорти ледве не приєднався видатний меценат В.В.Тарновський, який, бажаючи передати майбутньому музею свою колекцію, не зустрів розуміння з боку урядовців і заповів все Чернігівському губернському земству з умовою заснування у майбутньому окремого загальнодоступного музею.

Вперше В.В.Тарновський познайомив киян зі своєю унікальною колекцією 1876 р., а з 1889 р. він постійно мешкав в Києві. Василь Васильович брав активну участь в культурно-громадському житті міста – входив до складу правління Київського товариства старожитностей і мистецтв, Комітету з організації Київського міського музею, надаючи йому фінансову допомогу. Після його смерті (1899 р.) за дорученням голови Чернігівської губернської земської управи Ф.Уманца Б.Гринченко зробив інвентаризацію його колекції та передав її на тимчасове зберігання Київському товариству старожитностей та мистецтв 1 січня 1901 р.[1] При створенні каталогу було встановлено, що у колекції перебувають портрети всіх верств населення: представників царської родини та уряду, козацької старшини, міщан, духівництва та інтелігенції. Основна частина колекції, звісно «осіла» в Чернігівському історичному музеї.

Колекцію **Тарновських,** розпорошену нині по Україні та за її межами, слід особливо відзначити серед усіх родинних збірок Лівобережної України. Вона й досі залишається остаточно не вивченою. Тільки 1923 р. з неї було вилучено понад 1200 музейних одиниць.[2] За часів Російської імперії та тим паче з приходом радянської влади колекція В.В.Тарновського не була оцінена належним чином.

Розпочав збиральницьку діяльність Василь Васильович в 60-70-х рр. XX ст., привозячи речі як із глухих хуторів й монастирів України так і закордонних музеїв. Для написання копій В.В.Тарновський в 1876 р. запросив талановитого художника родини Рєпніних – Гаврила Андрійовича Васька (1820-1878 рр.), який за основу брав оригінали портретів з родин Галаганів, Горленків, Кочубеїв, Скоропадських, Стороженків та ін.[3] Живописна збірка розміщувалася у великій залі, «на стінах якої – портрети малоросійських знаменитостей, і сотні очей дивляться на вас із золочених рам: ось Мазепа, Кочубей та Іскра, ось Галаган, Палій, Полуботок і Розумиха, прикрашена імператорським портретом на Андріївській стрічці. Які дивні всі обличчя, з булавами і перначами в руках, і якими далекими літами віє від них! А ось і

родинні погруддя Тарновських на чолі з родоначальником Яном Тарновським, коронним гетьманом Малоросії…».[4] Останній був овальної форми, як то можемо спостерігати на фотографії М.К.Бодаровського[5], де В.В.Тарновський – молодший на канапі з шаблею Мазепи в руках серед зібраних ним старовинних речей. У музейній колекції НМІУ зберігається ідентичне зображення Яна Тарновського (1488-1561) /Іл. №1/ на полотні прямокутної форми.[6] Портрет належить до парадних, де портретований зображений на тлі пейзажу в невимушеній позі, у півоберті, зодягнений в лицарські обладунки, поверх яких – червоний плащ, правою рукою спирається на шолом.

Ян Тарновський був людиною різнобічною, полюбляв подорожувати, з метою удосконалення військової підготовки бував у Сирії, Палестині, Аравії, Єгипті, Західній та Південній Європі. Від Карла V отримав графський титул, у 1526 р. призначений великим коронним гетьманом. Він добре зорганізував військо, посилив гетьманську владу, її престиж. Як адміністратор, Ян Тарновський відомий тим, що заселив землі, спустошені татарами, захистивши їх фортецями. Однак в 1553р. він опинився в опозиції до короля та залишив державну службу. Певно, Тарновські пишалися своїм пращуром, тим, що він, окрім військової справи, вів активну громадську діяльність, сприяв розвитку науки та культури, підтримував вчених.[7]

Не випадковою була й поява портретів подружжя Острозьких – Костянтина та Софії в їх родинній колекції, бо Софія Острозька – донька Яна Тарновського.[8] Замовити або привести в садибу портрет Яна Тарновського та Острозьких міг ще Григорій Степанович Тарновський під час своїх поїздок до Західної Європи.

Про те, що колекція НМІУ поповнювалася різноманітними аматорськими та мистецькими творами з родини Тарновських, свідчать архівні документи 1911-1929 рр.[9] Більшість надходила від рідного племінника В.В.Тарновського – Михайла Володимировича Тарновського, який мешкав в Києві по вул. Рейтарській, 28. Це були вишивки, фотографії, акварельні роботи із зображенням Качанівки, портрети Н.Розумовської, А.Белухи-Кохановського та портрет невідомого із зіркою ордена св. Володимира II ступеня.[10]

Окреме місце в колекції Тарновських займали портрети козацької старшини. З портретом І.Мазепи, писаного із зображення в Успенській церкві Києво-Печерської лаври, В.В.Тарновський (молодший) ніколи не розлучався, возячи його скрізь з собою. Допомогу в атрибуції портретів з колекції В.В.Тарновського дає невеличке видання «Ито-

рические деятели юго-западной России» за редакцією В.Б.Беца та В.А.Антоновича.[11] За свідченнями В.Беца, портрети становлять автентичні фототипії з портретів колекції. Портрет Богдана Хмельницького написаний з гравюри Гондіуса, портрет Петра Дорошенка писаний з того, що знаходився у Волоколамському монастирі – місці поховання портретованого. Решта портретів була написана у відповідності до зображень літопису Самійла Величко на замовлення В.В.Тарновського художником Г.А.Васьком, колишнім викладачем малювання в університеті св. Володимира.

Колекція НМІУ містить ідентичні з цими опублікованими зображеннями портрети Петра Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Юрія Хмельницького, Івана Виговського, Павла Тетері, Петра Дорошенка.[12] Це поясні зображення козацької старшини, в парадному вбранні, з атрибутами влади.

Експозицію музею прикрашають два портрети Стороженків[13]: полковника прилуцького Івана (Іл. №2) та бунчукового товариша Григорія Андрійовича (Іл. №3), які, на думку дослідниці портретного живопису В.В.Рубан, походять з колекції В.В.Тарновського.[14] За свідченнями Миколи Стороженко, в родинному маєтку Михайла Павловича Стороженка в с. Ржавце Прилуцького повіту зберігалися оригінали портретів, які згоріли під час пожежі. Копії з них знаходилися у професора Миколи Ілліча Стороженка в с. Мармизовці Лохвицького повіту та у Володимира Андрійовича Стороженка в с. Великий Круч Пирятинського уїзду. З «мармизовських» портретів спеціально для колекції В.В.Тарновського зроблено копії також.[15] Постаті, особливо Івана Стороженка, зображені невимушено, обличчя живі, гра кольорів створює психологічний фон для передачі образів, і, що особливо цінно – характеру зображеного.

У живописній колекції НМІУ є ще один оригінальний портрет, ідентифікований за каталогом В.В.Тарновського,[16] – відомого письменника **Євгена Гребінки** (1812-1838) з собакою,[17] (іл. №4) привезений Д.М.Щербаківським з хутора Гребінки (до 1924 р.). Письменник зображений у молодому віці, зодягнутий в темний костюм. Праву руку він поклав собаці на голову. Можемо припустити, що портрет є авторською копією А.П.Мокрицького, замовлену родиною Гребінок.

Особливу увагу привертає родинна портретна галерея **Рєпніних**. Рєпніни з повагою ставилися до свого минулого та до вивчення своєї генеалогії. Замовлення родинних портретів та зняття копій для власних маєтків на той час стало звичним явищем у середовищі свідомого українства.

Більшість портретів з колекції Рєпніних носять камерний характер. Їх могли розміщувати в кабінеті або парадних кімнатах палацу. Це поясні зображення осіб у військових мундирах з нагородами. Родина Рєпніних зібрала велику колекцію портретів, на яких представлено кілька поколінь: братів Афанасія Борисовича (1619-1653) та Івана Борисовича (1615-1697), Микити Івановича (1668-1726), Василя Микитовича (1695-1748), Миколи Васильовича (1734-1801), Миколи Григоровича (1778-1845) та Микити Григоровича (1778-1845), Миколи Васильовича Рєпніна (1834 – 1918) та низку гравірованих портретів близьких друзів та соратників: О.А.Безбородько, Г.О.Потьомкіна, О.Г.Орлова-Чесменського, П.Х.Вітгенштейна та В.І.Васильчикова.[18] На них одночасно простежується розвиток українського живопису XVI – початку XX ст.

Більшість портретів колекції мають камерний характер. Їх розміщували в «кабінеті старого князя» та інших кімнатах палацу. У XIX ст. в родинних маєтках аристократії було досить поширеним явищем тримати кріпака-художника при своєму палаці. В яготинській садибі Рєпніних працював обдарований маляр-самоук, кріпак Варвари Рєпніної – Іван Усенко,[19] який, як достеменно відомо, міг писати портрети та робити копії.

Цікавою постаттю, благодійником та меценатом виступав генерал-ад'ютант Микола Григорович Рєпнін-Волконський – відомий прообраз Андрія Болконського в романі Л.М.Толстого "Війна і мир". О.Кониський так пише про нього: «…Він належав, як і Грицько Тарновський, до тих українських панів, що вміли єднати свій аристократизм з новим прямуванням і з властивим Україні демократизмом».[20]

На прохання Григорія Степановича Олексій Васильович Капніст привіз Т.Г.Шевченка до Яготина для написання портрета Миколи Григоровича Репніна.[21] М.Г.Рєпнін успадкував яготинський маєток від Розумовських у 1820 р.,[22] як посаг за дружиною – Варварою Олексіївною Розумовською. Микола Григорович був визначним державним діячем: брав участь в битві під Аустерліцем в 1805р., в 1813-1814 рр. став генерал-губернатором Саксонії, у 1816-1834 рр. займав посаду малоросійського військового губернатора. В Україні він намагався впроваджувати ідеї раціональної просвітницької держави, започаткував кадетський корпус у Полтаві. М.Г.Рєпнін відстоював перед центральним урядом інтереси місцевого населення, виступав проти засилля кріпацтва. За дорученням М.Г.Рєпніна Д.М.Бантиш – Каменський, його канцелярист, написав "Историю Малой России". Портрет

Миколи Григоровича з Яготинського зібрання[23] представляє копію з портрета, написаного англійським живописцем Д.Доу в часи, коли той займав посаду генерал-губернатора Малоросії (оригінал зберігається в Ермітажі).[24]

Обер-гофмейстер, губернаторський предводитель київського дворянства Микола Васильович Рєпнін разом з дружиною – Софією Дмитрієвною Рєпніною, уродженою Волконською, у 1866р. робили все можливе, щоб маєток залишився за родиною. Він, як і його попередник Микола Григорович, з великою любов'ю ставився до Яготина, упорядкував архів, бібліотеку та мистецьку збірку. Сучасник Миколи Васильовича в 1914 р. відмічав, що в жодному знаменитому маєтку улюбленців імператриці не збереглося такої бібліотеки, картинної галереї, гравюр, зібрання бронзи, меблів, як в Яготині.[25] Його портрет виконано київським художником Тимофієм Софоновим.[26] На ньому зображено чоловіка поважного віку, в мундирі з усіма регаліями.

Один з портретів М.Г.Рєпніна-Волконського, створений провінційним майстром Лівобережної України у кін. XVIII – на початку XIX ст.,[27] походить з родини Бутовичів. Порівнюючи цей портрет з розглянутим вище портретом Миколи Григоровича, можна зробити висновок, що він не відноситься до академічного письма, а виконаний в старих іконописних традиціях. Однак не дивлячись на це майстру вдалося відобразити основні портретні риси, зобразивши портретованого на тлі пейзажу, в перуці, камзолі, з орденською стрічкою св. Анни, та з орденом і зіркою ордена св. Володимира.

Бутовичи дотримувалися патріотичних поглядів та збирали власну колекцію козацьких портретів та визначних людей України одночасно з портретами представників своєї родини. Особливо цінними вважаються прижиттєві зображення, до яких науковці відносять погрудний *портрет І.Мазепи* (Іл.№5)[28] з родинної збірки Бутовичів. Розвідки цього портрету відомого історика М.С.Грушевського допомогли встановити («Киевская старина». – 1910. – Т.94), що портрет знаходився у власності осавула Степана Івановича Бутовича. Стрічка на портреті була домальована вже після написання портрету художником-кріпаком генерала М.Г.Репніна у першій половні XIX ст. Надпис на зворотному боці полотна (втрачений після реставрації) зробив ще прадід В.Н.Бутовича (помер в 1820 р.) Саме він і заповідав спадкоємцям передати портрет до Історичного музею.[29] (НМІУ). Портрет виконано в найкращих традиціях українського козацького портретного живопису майстром Лівобережної України XVIII ст. (з оригіналу кін. XVII ст.).

Серед портретів козацьких родів особливу увагу займають портрети чернігівського старшинського роду міщанського походження **Полуботків.** Рід Полуботків в образотворчій збірці НМІУ представлять портрети Леонтія Артемійовича Полуботка (? – 1695), його сина Павла Леонтійовича (бл. 1660 – 1724), та лише один жіночий портрет – Анастасії Степанівни Полуботок (1732-1802), уроджена Леонтович, дружина Семена Яковича Полуботка.[30]

Оригінал портрета батька – Леонтія Артемійовича Полуботка **знаходився в родині Чарнишей.** Його портретні зображення ідентичні один до одного, і, можливо, один з них належав родині Полуботків[31]: поясне зображення сивоволосого чоловіка стрункої статури з шляхетним обличчям з вусами, тонким прямим носом, пронизливим поглядом, зсунутими дугоподібними високими бровами створюють образ чоловіка різкого, рішучого, обдарованого внутрішньою енергією.

Син, навпаки, створює уяву людини спокійної, доброї, але владної**.** Портрети П.Л.Полуботка висіли в українських хатах поруч з іконами, тому що його вважали "святим великомучеником за Україну-матір".[32] Оригінал портрета Павла Леонтійовича Полуботка з Любицької садиби Милорадовичів разом з іншими портретами родини Полуботків загинули у післявоєнні роки, однак залишилася низка копій. Встановлено цікавий факт: сам Григорій Милорадович, доля предків якого була пов'язана з родиною Полуботків, у 1870 р. малював за їх родинною гравюрою поколінний портрет Павла Полуботка.[33]

Серед представників жіноцтва Полуботків зберігся портрет Анастасії Степанівни Полуботок.[34] У родословній книзі Г.А.Милорадович помістив ідентичну цьому портрету ілюстрацію з писаного олією портрета А.С.Полуботок, який скоріше за все походив з його родинної колекції у Любичі. Анастасія Степанівна на ній зображена трохи молодшою, ніж на розглянутому нами портреті, усміхненою, з великими темними очима, одягнута в темну сукню, на голові низький темний очіпок. Відома дослідниця українського портретного живопису В.В.Рубан припускає, що портрет малювала сама Анастасія, тому що була художницею і навіть займалася іконописом. В літературі зустрічаються відомості, що вона займалася іконописом. Одна з відомих її ікон – "Баликінська Богородиця" (кін. 1760 рр.).[35] Головною різницею між жіночими портретами Лівобережжя від Правобережжя, особливо польського походження, були одяг та техніка виконання самого твору. На портретах з Правобережної України відчутний вплив європейської моди, тому портретовані зодягнуті в відкриті корсети, пишні сукні.

Жіноцтво з козацьких родів надавало перевагу національному одягу.

Перша дочка Анастасії Полуботок – Софія (1747-1773) вийшла заміж за Петра Степановича Милорадовича і померла дуже рано – у 26 років. П.С.Милорадович, чернігівський полковник, потім генерал-майор, отримав майже усі землі Полуботків, бібліотеку та картинну галерею, після чого колекція портретів Полуботків перейшли в спадщину до Милорадовичів**.** Вони також оздоблювали свої кімнати портретами предків та багатих родичів (т.з. «червона вітальня»). У колекції НМІУ зберігається портрет XVIII ст. фундатора роду чернігівських Милорадовичів – гадяцького полковника Михайла Ілліча Милорадовича (? – 1726).[36]

Митці Центральної та Лівобережної України продовжували використовувати на початку XIX ст. в світському портретному живописі традиції іконописної малярської школи. Самобутність українських майстрів Лівобережжя передає портрет **Клеопатри Іллінівни Лобанової – Ростовської** (179?-1851), уродженої **Безбородько.**[37] Самобутністю відзначається також портрет Кирила Розумовського[38], який можна віднести до народного примітиву, і мало ймовірно, що цей портрет походив з його палацу.

Решта портретів представників роду Розумовських виконані в реалістичних традиціях класичного академічного живопису кін. XVIII–поч. XIX ст. і знаходилася в їх маєтку. Розумовські мали чудову родинну колекцію портретів, яку, певно, започаткував сам Кирило Григорович.

У НМІУ зберігається кілька ***родинних портретів Розумовських***: Олексія Григоровича (1709–1771), Наталі Кирилівни (1747–1837), подружжя Олексія Кириловича (1748–1822 рр.) та Варвари Петрівни Шереметєвої (1750–1824), гравійований портрет Петра Кириловича (1751–1823)[39]. Написання портретів припадає на кін. XVIII – першу пол. XIX, тобто на межу відходу від застарілих на той час засад українського бароко та класицистичних течій до портретного живопису.

Необхідно відмітити, що у дворянських та міщанських садибах часто можна було побачити кабінетного типу портрети **церковнослужителів**, зокрема архієреїв та єпископів: Мелетія Смотрицького, Орігента, Феофана Прокоповича, Дмитра Ростовського.

У різних регіонах України, у тому числі на Лівобережжі, з XVII ст. набуває розвитку традиція створення портретів народних героїв та архетип **“Козака-Мамая”**. Образ **“Козака-Мамая”** прикрашав приміщення найрізноманітніших верств українського суспільства:

як дворянські садиби, так і хати простого люду. Родинні збірки Галаганів, Тарновських та Скоропадських мали по кілька таких картин-символів «славного рідного минулого України».[40] Його зображали не тільки провінційні, а й професійні майстри, як то бачимо в кужбушках Києво-Печерської лаври[41]. Цей образ згодом можна зустріти навіть в оселях українців, що емігрували на Кубань, Дон і навіть до Сибіру.[42] Тип картини «Козак-Мамай» поряд з родинними портретами є іконографічним джерелом своєї доби. Вони несуть інформацію про побут козаків, про їх одяг, уподобання і навіть про козацький фольклор.

Портретний живопис в Лівобережжі набув особливого розвитку з кінця XVII ст., а в XVIII ст. вже став суттєво удосконалюватися, проте залишався самобутнім навіть у XIX ст. Українські митці продовжували використовувати традиції іконописної малярської школи в світському портретному живописі, що є їх головною відмінною рисою порівняно з російським та європейським живописом. Після ліквідації козацтва особливо популярною темою серед патріотично налаштованого населення стала збиральницька діяльність, зображення гетьманів та козацької старшини вони замовляли для своїх осель. Отже, ці портрети автоматично були поставлені «на потік» у XIX ст. і тиражувалися іноді у посередній якості провінційними майстрами. Дворянські, козацькі родини в Україні намагалися замовляти портрети не тільки членів своєї родини, а й портрети гетьманів, видатних військових, які мимоволі утверджувалися як ілюстрації в їх родословних. Дворянські оселі в XIX ст. стали неначе якорем-порятунком для збереження духовності та культури нашого народу.

Переважна більшість родинних портретів з Лівобережжя мають камерний характер і належать до світського живопису. Крім того вони позбавлені тієї офіційності, яка дуже відчувається у ктиторських портретах, натомість розкриваючи особисті риси портретованого. Портретні збірки Розумовських, Полуботків, Рєпніних, Бутовичів, Тарновських становлять мистецько-історичну цінність. Це генеалогічно-ілюстрована низка зображень становить важливий іконографічний матеріал для дослідження у цілій низці спеціальних історичних дисциплін.

◇◇◇

[1] Гринченко Б.Д. Опись музея В.В.Тарновского // Земський сборнк Черниговской губернии. – Чернигов, 1899. – №11.– С. 54.

[2] Слобошпицький М.Ф. Творці Качанівського едему / Українські меценати. – К., 2001. – С.137.

[3] Тарновський М. В.В.Тарновський (молодший) // Хроніка-2000. – К., 1997. – С.159.

[4] Тарновський М. Качанівка // Хроніка-2000. – К., 1997р. – С.96.

[5] НМІУ. – Інв. № Ф- 22208.

[6] НМІУ. – Інв. № М-130. Надійшов портрет з Картинної галереї у 1924 р.

[7] Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь. – Спб., 1901. – Т.63. – С.651.

[8] Тарновський В.В. Каталог украинских древностей. – К., 1898. – С. 72-73.

[9] Отчет Киевского художественно-промышленного и научного музея им. Императора Николая Александровича. 1911г. – С.11; НМІУ. – Фонди №Р-1260; НХМУ. – Фонди №7/131.

[10] Надійшов як представник родини Тарновських. НМІУ. – Інв. № М-545.

[11] Антонович В.Б., Бец В.А. Исторические деятели юго-заподной России. – К., 1885.- С.2-3.

[12] НМІУ. – Інв. № № М-9, 111, 580, 642, 643.

[13] Портрети Стороженків були виявлені у киянина С.К.Глеваського і передані до музею в 1928 р. / Книга вступу Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г.Шевченко 1926-1928.

[14] Рубан В.В. Український портретний живопис І пол.. XIX ст. – К., 1984. – С.355.

[15] Стороженко Н. Полковник Прилуцкий и бунчуковий товарищ Григорий Стороженко. // Киевская старина. Апрель. – К., 1890. – С. 167.

[16] Каталог музея Українських древностей В.В.Тарновського / Під редакцією Б.Д.Гринченка // Земський сборник Черниговской губернии. – Чернігів, 1900. – Т.II. – С. 45-46.

[17] НМІУ. – Інв. № М-350.

[18] Суховарова-Жорнова О.Б. Родинні портрети Репніних з колекції НМІУ // Ханенківські читання. – К., 2004. – В.6.– С.65-73.

[19] Щербаківський Д.М., Ернст Ф.Л. Український портрет XVII – XX ст. – К., 1925. – С.29.

[20] Конiський О.Тарас Шевченко-Грушівський. – 1840. – Т.I.- С. 106.

[21] Тарновський М. Український поет Тарас Григорович Шевченко і Григорій Степанович Тарновський. Качанівка. // Хроніка-2000. – К., 1997. – С.122.

[22] Історія міст і сіл УРСР. Київська область. – К., 1971. – С.730.

[23] НМІУ. – Інв. № М- 185. Є відомості, що копії портрета М.Г.Рєпніна-Волконського робили відомі живописці В.Л.Боровиковський та Т.Г. Шевченко / Щербаківський Д.М., Ернст Ф.Л. Український портрет XVII – XX ст. – К., 1925. – С.30.; Георгіевскій В. Яготин // Столица и усадьба. – 1914. – №3- С. 4.

[24] Глинка В.М. Военная галерея зимнего дворца. – Л., 1981. – С.159.

[25] Георгіевскій В. Вказана праця. – С.2.

[26] НМІУ. – Інв. № М-227

[27] НМІУ. – Інв. № М-66.

[28] НМІУ. – Інв. № М-168.

[29] Грушевський М.С. Ще до портрета Мазепи // Киевская старина. – 1910. – Т.94. – С. 162.

[30] Суховарова-Жорнова О.Б. До питання іконографії чернігівського роду Полуботків // Історико-географічні дослідження в Україні. – К., 2003. – Ч.6. – С.252-269; Портрет Анастасії Полуботок із НМІУ //Музейна справа та музейна політика в Україні XX ст. Вип.XLV.- К., 2004. – С. 187 – 189.

[31] НМІУ. – Інв. №№ М-147, М-1315, М-99.

[32] Сушенський П. Тьмяніє навіть золото // Українська культура. – 1991. – № 1. – С.20.

[33] Каталог музея украинских древностей В.В.Тарновского. – Чернигов. 1903. – Т.II. – С. 65.

[34] НМІУ. – Інв. № М-74.

[35] Ікона зберігалася в храмі св. Миколая, який вона побудувала в 1765 р. над прахом свого чоловіка Семена Полуботка. /Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Чернигов, 1874. – Кн. 6. – С.246-247.

[36] НМІУ. – Інв. № М-425.

[37] НМІУ. – Інв. № М-265.

[38] НМІУ. – Інв № М – 1294.

[39] Суховарова-Жорнова О.Б. Родинні портрети Розумовських у зібранні НМІУ // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К., 2003. – Вип.12. – С. 201 – 207.

[40] Бушак С.М. Сміхова культура українського народу у творах «Козака Мамая» та «Запорожцях» Іллі Репіна. //Скарбниця української культури. Зб. наук. праць. – Чернігів, 2002. – Вип. 3. – С. 72.

[41] Истомин М.И. Обучение живописи в Киево-Печерской Лавре в 18 в. Искусство и художественная промышленность. К., 1901. – №7.- С. 311.

[42] Білецький П.О Образ, улюблений народом // Хроніка – 2000. – К., 1997. – С.83-86.

1. Невідомий художник. Ян Тарновський. Кін. XVIII ст. - перша пол. XIX ст. НМІУ. - Інв. № М-130.

2. Невідомий художник. І.А.Стороженко. Копія першої пол. XIX ст. НМІУ. – Інв. № М - 124. / З родинної збірки Тарновських. З колекції С.К.Глеваського.

3. Невідомий художник. Г.А.Стороженко. Копія першої пол. XIX ст. НМІУ. – Інв. № М - 125. / З родинної збірки Тарновських. З колекції С.К.Глеваського.

4. Мокрицький А.М. (?). Є.П.Гребінка. Перша пол. XIX ст. НМІУ. - Інв. № М - 350. / З родинної збірки Гребінок.

5. Невідомий художник. М.Г.Рєпнін. Копія середини XIX ст. з роботи Д.Доу 1825 р. НМІУ. - Інв. № М - 185 / З родинної збірки Рєпніних.

6. Невідомий художник. І.С.Мазепа. XVIII ст. (?). НМІУ. - Інв. № М-168 / З родинної збірки Бутовичів.

7. Автопортрет (?). А.С.Полуботко. 1802. НМІУ. - Інв. № М-74 / З родинної збірки Полуботків.